

Politická úloha masmédií

Prof. PhDr. Rastislav TÓTH, CSc.

Katedra politológie FF UCM v Trnave

Počas niekoľkých storočí od svojho vzniku sa do centra politického života dostali masmédiá. Sú faktorom, ktorý ovplyvňuje politické rozhodovanie štátnych inštitúcií, ale tiež verejnosti, z politologického hľadiska najmä demosu. "Najväčší vplyv oznamovacích prostriedkov spočíva v ich schopnosti určovať politický program. Program je zoznam toho, čo je potrebné urobiť alebo uvážiť; politický program je zoznam problémov, ktorým musí vláda venovať pozornosť. Tí, ktorí vytvárajú politický program, určujú o ktorých otázkach by mala vláda hovoriť a rokovať. Rovnako ako strom, ktorý v lese spadne bez toho, aby ho niekto začul, ani problém, ktorý sa nedostane na program nenájde vo vláde nikoho, kto by na ňom pracoval."¹ Toto tvrdenie má svoju platnosť nielen v Spojených štátoch amerických, ale v podstate vo všetkých demokratických krajinách. Masmédiá môžu posunúť marginálny problém do centra diskusií a naopak. Odborný problém môžu predstaviť ako riešiteľný laickým prístupom, prípadne žiadať vyjadrenia odborníkov k bežným problémom. Môžu

¹ Janda K., Berry J.F., Goldman J., Huff E.: Výzva demokracie, Praha 1998, s.125

uverejnením, alebo komentovaním aktivít niektorého politika, prípadne jeho škandalizovaním, primáť vládu k jeho nahradeniu. Môžu však aj z regionálneho politika urobiť celonárodného, možno aj medzinárodného. Masmédiá výrazne ovplyvňujú politické rozhodovanie, bez nich problém, či osoba neexistuje, s nimi možno vyletieť na Olymp, ale tiež z neho spadnúť.

Toto svoje unikátne postavenie získali ústavnými garanciami občianskych práv, najmä práva vyjadrovať vlastný názor. Práve sloboda tlače je jednou z jeho čŕt. Slobodná spoločnosť je charakterizovaná okrem iného tiež slobodou tlače, čím máme na mysli nielen písané, ale aj elektronické médiá. Masmédiá si postupom času vytvorili svoj špecifický uhol pohľadu, ktorý je niekedy v protiklade s nazeraním verejnosti, či politickej sféry. "Dôsledkom stabilne rastúcej úlohy masmédií v politických vzťahoch je relatívne väčšia dôležitosť toho, čo by sme mohli označiť ako 'mediálna logika', na rozdiel od 'politickej logiky'."² Jej podstatou je sústredenie sa na určitý druh problémov a preferovanie formy pred obsahom. Jednou z úloh masmédií je zarábať si na existenciu, čiže ako vraví okrídlené porekadlo: ak na moste pes pohryzie človeka, mediálne sa nič nestalo, ak však človek pohryzie psa, ide o zaujímavý fakt.

Masmediálnu logiku si môžu osvojiť tiež politici, aj verejnosť, no a to je vlastne cieľom podávania informácií, či komentárov. V procese analýzy politického života je nevyhnutné

² McQuail, D.: Political Communication, in: Encyclopedia of Government and Politics, Vo.1, s.477

brať do úvahy štruktúru, povahu, zameranie, aj ambície masmédií, ktoré sa stali jedným z neformálnych komponentov politického systému.

Masmédiá majú rozhodujúci vplyv na vytváranie verejnej mienky; občan sa najviac informácií a komentárov dozvedá čítaním novín a časopisov, sledovaním televízie a rozhlasu, v súčasnosti aj internetu. Politici sa k občanovi bezprostredne dostávajú iba ojedinele na skupinových mítingoch, prípadne náhodných stretnutiach. Tieto stretnutia sú kratšie a organizované v dlhších časových intervaloch. Okruh jednotlivcov je tiež limitovaný. Masmédiá oproti tomu pôsobia každodenne, prípadne aj viackrát denne (ľudia zaujímaví sa o politiku sledujú správy viackrát za deň), pričom majú vytvorené sugestívnejšie formy pôsobenia. Z toho vyplýva vyššia efektívnosť pri vytváraní verejnej mienky.

Masmédiá vytvorili dvojsmerný kanál medzi politickou sférou a verejnosťou. Okrem spomenutého pôsobenia na verejnú mienku, tiež túto sprostredkujú politikom. *Oproti politickej sfére majú výhodu v možnosti priameho a sprostredkovaného každodenného styku s občanmi.* Občania sa v demokratických krajinách naučili viac dôverovať masmédiám (diferencovane podľa individuálnych hodnôt) ako politike. Týmto dvojsmerným kanálom masmédiá vplyvajú na politiku, dokážu pretvárať hierarchiu hodnôt vo verejnosti a tým tiež mieru dôležitosti konkrétnych rozhodnutí. "Médiá často slúžia ako modely postojov a správania. V procese vytvárania predstavy médiá naznačujú, ktoré názory a správania sú

akceptovateľné a priamo chvályhodné v danej spoločnosti a ktoré sú neakceptovateľné, alebo okrajové. Verejnosť môžu učiť, ako sa správať v normálnych sociálnych a pracovných situáciách ..."³ Zároveň verejnosť očakáva tieto mediálne aktivity. V demokratických systémoch však nevyhnutne vzniká určité napätie medzi médiami a politikou. Spomenutá diferenciacia medzi mediálnou a politickou logikou spôsobuje niekedy rozdielne hodnotenie konkrétnej situácie, či rozhodnutia. Nezavislosť médií od štátu vytvára možnosť vyššej miery politickej objektívnosti mediálneho pohľadu. Samozrejme, že nejde o absolútnu objektívnosť, pretože každý komentátor politických procesov má vlastné politické postoje, ktoré ovplyvňujú jeho záverečné hodnotenie, aj doporučenie riešeni otázok.

Vzťah medzi verejnosťou a politickou sférou je do značnej miery produktom masmediálneho pôsobenia.

Spomenuli sme už mediálnu príležitosť "vyrábať" osobnosti. Politické strany si vytvárajú mechanizmus výberu špičkových politikov, ale až ich akceptácia médiami im dáva šancu na úspech mimo vlastnej strany. Ak si médiá "nevšimnú" novú tvár v strane, táto nemá šancu na širšie uplatnenie, naopak, ak si vyberú politika a permanentne ho budú ponúkať verejnosti, tento má veľkú príležitosť aj s minimálnym úsilím dostať sa na "politický Olymp". V našom priestore masmédiá "vytvorili" fenomén s menom Václav Havel. Osoba, o ktorej

³ Graber, D.A.: Mass Media and American Politics, Washington 1989, s.3

existencii vedel málokto sa v priebehu niekoľkých prednovembrových mesiacov a v prvých novembrových dňoch roku 1989 stala "jedinou záchranou" pre pätnásťmiliónovú spoločnosť. Dodnes české médiá nad ním držia ochrannú ruku a tak napriek "nemilosti" veľkých strán nemá so svojim postavením žiadne problémy. Podobný pokus s J.Rumlom a Luxom sa už nepodaril, verejnosť vo svojej väčšine týchto politikov neakceptovala.

Podobne masmédiá vytvorili na Slovensku z regionálneho košického politika najsilnejšieho kandidáta v prezidentských voľbách roku 1999. Veľmi silným tlakom mu odstránili z cesty možných ďalších straníckych kandidátov a prispeli k jeho jednotnej podpore zo strany vládnucej koalície. Verejnosť v podstate vnímala iba jeho úspešné primátorstvo v Košiciach, pričom nepoznala obsah tejto úspešnosti. Masmédiá vytvorili taký priestor kandidátskej súťaže, ktorý najviac vyhovoval tomuto kandidátovi. Po určitom čase pôsobenia R.Schustera vo funkcii prezidenta Slovenskej republiky ho "mediálnym tieňom" zmarginalizovali vo vedomí verejnosti.

V Českej republike sa masmédiám podarilo v predvolebnom období "vygumovať" nacionalistov Sládkovej Republikánskej strany. Úplná informačná blokáda zabrala a Sládkovci sa nedostali do parlamentu.

Masmédiá teda zohrávajú veľmi dôležitú úlohu v kreovaní nielen verejnej mienky, ale tiež pri kreovaní politickej scény. Médiá vytvárajú väčšiu časť prostredia, v ktorom dochádza k súboju politických ideí a osobností. "Komunikačné médiá sú dôležité v regulovaní toku ideí a porozumením medzi ľuďmi a ich vodcami."⁴ Autori tejto myšlienky si kladú tiež otázku: ktoré mediálne systémy sú otvorenejšie a pluralistickejšie? Serióznosť médií sa prejavuje v ich schopnosti nachádzať kľúčové problémy vývoja, charakteristiky jeho trendov, odkrývať obal zakrývajúci podstatu, získavať k spolupráci odborníkov a zo škandálov nerobiť centrálnu otázku. Málokto sa zaujíma o programy politických strán, či profily jednotlivých politikov. Niektoré písané médiá sa kreujú ako polostranícke, teda s výrazným preferovaním určitej politickej strany, prípadne niektorej ideológie. Takto síce vzniká informačný pluralizmus v mediálnom systéme, no zároveň zaniká v jednotlivých médiách. Vzhľadom k tomu, že občania si kupujú iba určité noviny, dostávajú jednostrannú informáciu o vývoji a preferovaní jednej z politických strán. Boj o čitateľa sa takto stáva súčasťou boja ideí, širšie povedané, konkurencie politických strán. Najväčší význam získavajú médiá v čase volebných kampaní, kedy ich pôsobením sa môžu podstatne zmeniť preferencie politických strán, prípadne jednotlivých kandidátov. Masmédiá nedokážu úplne zmeniť volebné výsledky, ale ich dokážu natoľko ovplyvniť, že pri menších rozdieloch medzi straníckymi preferenciami

⁴ Ásard E., Bennett W.L.: Democracy and the Marketplace of Ideas, s.42

mediálne pôsobenie "poprehadzuje" ich poradie vo voľbách. Masmédiá tiež výrazne ovplyvňujú potenciálnu spoluprácu medzi jednotlivými stranami, ale tiež konkrétnymi politikmi po voľbách, aj v medzivolebnom období.

Vo všeobecnosti možno povedať, že vplyvom masmédií dochádza k výraznejšej fragmentácii politického spektra. Žurnalisti viac preferujú multistranícke systémy pred dvojstraníckymi.⁵ Vyplýva to z vyššej miery orientácie na politický liberalizmus oproti politickej sfére, ale tiež verejnosti. Fragmentáciou straníckej sféry sa zároveň dosahuje oslabenie štátu a jeho politiky, v ktorej masmédiá môžu zohrávať väčšiu úlohu prostredníctvom širšej palety výberu. Americký mediálny príklad však ukazuje na možnosť koexistencie liberálnejšej mediálnej sféry a dvojstraníckeho mocenského systému. Na starom kontinente však tradície vytvorili stabilnú tendenciu mediálnej preferencie multistraníckosti systému. Pomerne dlhou výnimkou bolo Švédsko, kde sa médiá stotožnili s "bojom socializmu a kapitalizmu" ktorému vyhovovala existencia sociálnych demokratov a pravicovej opozície. Niečo podobné vzniklo aj v Nemecku a Francúzsku, kde však bipolárnosť nie je totožná s dvojstraníckosťou. Na Slovensku sa médiá orientujú tiež na vytváranie bipolárneho systému, no na túto hru nepristúpili politické strany. Pôvodne masmédiá delili strany na demokratické a postkomunistické, neskôr na pravicu a ľavicu,

⁵ pozri c.d. s.112-113

potom na (slovenských) nacionalistov a demokraciu, až napokon na mečiarovcov a antimečiarovcov. Politické strany však svojou politikou výrazne narúšali tieto zjednodušené predstavy o politike. Práve mediálna nerealistická konštrukcia stranického spektra spôsobuje občiansku dezorientáciu v politike. Umelo vytvorené zoskupenia nedokážu vytvoriť dlhodobjší základ spoločnej politiky, nosné idey politických strán sú málo kompatibilné, takže sa vytvoril trend k multistranickosti systému.

Technologická revolúcia spôsobila zmenu štruktúry médií. Zjednodušili sa prístupy k televysielaniu a pribudli nové elektronické médiá. Mediálny priestor sa teda nielen rozšíril, ale tiež zmenil. Nemeckí odborníci, ktorí mali v deväťdesiatych rokoch odpovedať na otázku charakteru a štruktúry informačnej spoločnosti, upozornili na vzťah medzi novými technológiami a štruktúrou médií z hľadiska obsahu ich služieb a rýchlosti prenosu informácií. Tejto novej skutočnosti musia zodpovedať tiež zmeny v právnom systéme, ktorý by viac ochraňoval duševné vlastníctvo, ale tiež bránil organizovaniu politického terorizmu, účelovému škandalizovaniu, politicky motivovanému ohováraníu prostredníctvom anonymných vstupov do Internetu.⁶

Masmédiá sa stali účinnejším faktorom politickej socializácie človeka, ako jeho rodina, či škola, alebo pôsobenie tradícií. Toto tvrdenie možno dokumentovať na zmenách v

⁶ The Information Society, Bonn 1995, s.23-29

charaktere politického zaradenia občanov v prelomových udalostiach, akými bol vznik Československa, jeho zánik, obnova a opätovný zánik a premeny vo februári 1948 a novembri 1989. Väčšina masmédií akceptovala uskutočnené zmeny hneď, prípadne po krátkom čase a ich vplyv na politickú orientáciu občanov spôsobil väčšinové prijatie všetkých spomenutých politických zmien aj vo verejnosti. Určitá nerozhodnosť českých masmédií po vytvorení samostatnej Českej republiky spôsobila váhanie aj českého demosu. Najväčší rozdiel v politickej orientácii sme však zaznamenali v období novembrového prevratu, po ktorom niektoré masmédiá mali síce určité výhrady k forme a osobám, no žiadne nie k obsahu. Občania, ktorí nepoznali obsah pojmov typu politická sloboda, sa rýchle prispôbili a hľadali svoje nové pozície. V tomto prípade zohrali masmédiá rozhodujúcu úlohu v politickej socializácii nielen novej politickej generácie, ale celej populácie. Stabilizovali premenu politického systému priklonením verejnosti k jeho základným ideálom. Obavy niektorých politikov z reminiscencií a politickej sentimentalite sa ukázali ako neopodstatnené. Z tohto hľadiska je dôležitá paralelnosť premeny politického zriadenia a verejnej mienky.

Rovnako sa verejnosť, lepšie povedané ľud, ktorý je nositeľom štátnej zvrchovanosti, stotožnil so vznikom samostatnej Slovenskej republiky, aj napriek tomu, že je možné predpokladať, že jeho väčšina si ju v tom čase nepriala. Masmédiá sa podobne ako v predchádzajúcom prípade nepostavili proti novému štátu, ale sa snažili získať pre seba

výhodné postavenie v nových organizačných podmienkach (okrem iného sa zúžil a zjemnil konkurenčný priestor zmenou postavenie silnejších a informovanejších českých médií na slovenskom mediálnom trhu, kde sa stali zahraničnými a okrajovými).

Médiá zohrali výraznejšiu úlohu v porovnaní s politickou sférou nielen v spomenutých prípadoch, ale tiež v selekcii politických mechanizmov moci, predovšetkým vytlačením možného rasizmu a politicky motivovaného násilia na okraj. Prejavuje sa to marginalizáciou politických strán so sklonom k akceptovaniu takýchto mechanizmov moci.

Do procesu politickej socializácie vstupujú masmédiá tiež komparovaním rôznych politických systémov, čo sa stalo efektívnejšie rozšírením audiovizuálnych foriem prenosu informácií.⁷ Sprístupnenie rozdielov a podobností rôznych systémov verejnosti prostredníctvom kombinácie slova a obrazu zvyšuje dôveryhodnosť mediálnych tvrdení. Takto sa politická socializácia stáva tiež spôsobom rozširovania vzdelanosti občanov, zvyšovania intelektuálnej úrovne samotného demosu.

Dôležitou je však otázka kvality podávaných informácií a komentárov. Philip Pettit sa domnieva, že masmédiá interpretujú svoje spoločnosti často nepresne. V snahe byť komerčne úspešnými, uprednostňujú senzácie a "dráždivé nepresnosti" pred úplnými no všednejšími presnými informáciami a odbornými komentármi. Takto sa verejná mienka posúva vo svojom

⁷ Dogan M., Pelassy D.: How to Compare Nations, New Jersey 1990, s.38-43

obsahu tiež k nepresnému videniu skutočnosti, z čoho vyplýva pravdepodobnosť výberu neadekvátnych reakcií rôznymi skupinami obyvateľstva.⁸ Na základe takto podávaných informácií často dochádza k afektu verejnosti, to znamená nestálym postojom, kde senzačnosť správy je dôležitejšia ako jej podstata. Hľadanie senzácií vedie aj k umelo vyvolávaným rozporom medzi politikmi pôsobením tlaku na ich okamžitú reakciu na neoverené “správy” masmédií.

Masová demokracia je priamo podmienená existenciou slobody tlače, pretože prostredníctvom nej sa k priemernému občanovi dostávajú informácie a komentáre (v lepšom prípade tiež analýzy), ktoré by nevedel dosiahnuť sám. Efektívnosť vplyvu masmédií je zase závislá na úplnej gramotnosti, nielen z hľadiska štatistiky, ktorej sa bojí každý vládny systém, ale tiež z hľadiska návykov používať masmédiá ako zdroj pre svoju permanentnú politickú socializáciu. Potrebne je však pripomenúť, že pojem sloboda tlače má v rôznych krajinách rôzny obsah. Väčšie rozdiely vidíme najmä v chápaní tohto pojmu v severnej Amerike a v Európe. Na starom kontinente je tradíciou, že si štát zachováva vplyv na udeľovanie licencií, ba dokonca aj na prevádzku časti rozhlasových a televíznych staníc (tzv. verejnoprávne stanice). V severnej Amerike štát nemá takéto nástroje formovania nástrojov ovplyvňovania verejnej mienky. Napriek tomu si však väčšina žurnalistov uvedomuje aj užitočnosť

⁸ Pettit, P.: Republicanism, Oxford 1997, s.167-168

zachovávaní určitej diskrétnosti v otázke bezpečnosti krajiny, takže aj prípadné škandály nie sú dávané do súvislosti s vládnuou mocou (vláda, parlament, vládnuca politická strana), ale s pôsobením jednotlivého politika (prezidenta, kongresmana, starostu).

Veľmi prepracovaný je vzťah štátu a masmédií vo Švédsku, kde je ústavným zákonom riešená otázka slobody tlače.⁹ V tejto severskej krajine je podrobne ustanovený obsah pojmu sloboda tlače a popísané konzekvencie, z toho vyplývajúce. V podstate ide o slobodu vyjadrovania kombinovanú so zodpovednosťou za jej využitie (prípadne zneužitie). Na jednej strane štát nesmie obmedzovať slobodu vyjadrovania, zároveň však médiá sú zodpovedné za pravdivosť informácií a poškodzovanie dobrého mena občana je trestné. Autor má právo na anonymitu, jej zneužitie však nemôže byť tolerované. Základom tohto ústavného zákona je úcta voči občanovi, čo by malo byť v občianskej slobodnej spoločnosti najvyššou hodnotou. Žiadne masmédiá nemôžu poškodzovať občana, ten je základom celého slobodného politického systému. Parlament preto vytvoril právny prostriedok na ochranu základu celého systému, teda občana. V tomto prípade si zákonodarcovia uvedomili, že ochrana občana je vyššou hodnotou, ako sloboda tlače, ktorá má pomáhať občanovi v orientácii v spoločnosti, nie ho stavať do úlohy nástroja mediálnych mocenských útokov. Sloboda tlače môže byť obmedzená, ak sa zverejnením oficiálnych dokumentov narušuje bezpečnosť kráľovstva,

monetárny systém, boj s kriminalitou, verejné hospodárske záujmy, ochrana integrity osobnosti a ekonomických podmienok súkromných subjektov.¹⁰ Zrejme sa musí spoločenské vedomie dostať do vyššieho štádia vlastnej slobody, aby bolo možné právne upraviť slobodu vyjadrovania prostredníctvom médií. Z našej praxe vidíme, že akákoľvek snaha stanoviť pravidlá pôsobenia masmédií naráža na demagogické námietky o akomsi štátnom dozore. Z toho pre nás vyplýva, že pre niektorých verejných činiteľov sú médiá dôležitejšie, ako občan.

Najväčší nedostatok vzájomne determinujúceho vzťahu medzi slobodou tlače a slobodnou spoločnosťou vidíme v postkomunistických krajinách, kde každá vláda má tendenciu "viest' vojnu" so slobodou masmédií a väčšina masmédií zase vidí vo vládnej moci verejného nepriateľa. Masmédiá sa stali fanúšikmi konkrétnych politických strán a politikov, čím atomizujú tiež verejnosť. "Verejnoprávne masmédiá" sú takto jednoznačne postraničťované aktuálnymi vládami. Takýto mechanizmus je uľahčovaný tiež nízkou kvalitou mediálnych pracovníkov, ktorí si jednak nevedia nájsť dlhodobý uhol pohľadu na politiku a zároveň je medzi nimi mnoho neodborníkov. Dôsledkom je strata tej úrovne prestíže, ktorú mali masmédiá v ponovembrovom období¹¹. Masmédiá v snahe zostať

⁹ The Freedom of The Press Act, in: The Constitution of Sweden, 1989, The Swedish Riksdag, 1990, s.111-135

¹⁰ c.d. s.113

¹¹ Na Slovensku sledovanosť tlače dramaticky poklesla v súvislosti s tým, že noviny sú pseudostraníckymi, tzn. formálne sú nezávislými, no svojim ideovým príklonom ku konkrétnej strane sú "vyprofilované" a teda vnímané ako stráncke. Občania v čase svojho zrodu po novembri

neutrálnymi, sa presunuli do akéhosi izolovaného sveta bez ideí, morálnych zásad, zodpovednosti. Snažia sa pôsobiť ako “nezaujati pozorovatelia, čo je nemožné na základe ich prítomnosti v pozorovanej spoločnosti. Aj keby pôsobili v masmédiách výlučne odborníci, nemohli by sa nekonečne tváriť neutrálne voči javom, ktoré sa ich bytostne týkajú.

Spomenutá snaha o totálnu neutralitu vytvára z masmédií spoločenský subjekt, ktorý odmietol akékoľvek morálne zásady, čím ukazuje svojim čitateľom a divákovi príklad sociálneho správania. Pre odborníka sú takéto postoje trápny pokusom o neutralitu, pre laika vzorom úspešnosti a modernosti. Vzhľadom k tomu, že v našom spoločenskom vedomí nie sú pojmy sloboda, demokracia, pluralizmus, či samospráva udomácnené, mediálny vzor pôsobí deštruktívne voči vytváranej všeobecnej predstave o slobodnej spoločnosti, čím znižuje šance Slovenska uspieť v medzinárodnej konkurencii. Mravná inertnosť masmédií pôsobí aj na politickú sféru: jedných dráždi, mladým politikom vytvára predpolie pre ich mravný nihilizmus.

Jediným možným pozitívnym východiskom z tohto nedobrého stavu je návrat masmédií do existujúcich etických vzťahov, definovanie vlastných mravných hodnôt tak, aby boli čitateľom a divákovi zreteľné a aby si spomedzi nich vybrali práve na základe ich

1989 priamo hltali informácie a komentáre rôznych denníkov a časopisov, ktoré prispievali k politickej socializácii demosu. V súčasnosti si občan vyberá denník tak, že hľadá zhodu vlastnej politickej náklonnosti s fandaním novín. Zároveň sa však čítanosť znižuje, pretože denníky sa

príležitosti a spoločného zdieľania. Masmédiá musia prestať vnímať ľudí, štáty, politické subjekty ako predmety určené na mediálnu pitvu. Verejnosť na základe doterajších skúseností považuje novinárov za predátorov, schopných skonzumovať čokoľvek, čo sa v spoločnosti nachádza. Aj preto nevznikla dostatočná vzájomná dôvera medzi verejnosťou a médiami. Preto formujem záverečnú otázku: chcú žurnalisti zostať v úlohe rybára, či lovca na safari a všetkých ostatných ľudí považovať za cieľ vlastnej loveckej vášne, alebo sa dokážu zaradiť medzi ostatných ľudí a spoločne s nimi vytvárať spoločenskú a teda aj politickú budúcnosť?

vlastne zásluhou svojej nízkej mediálnej profesionality a vysokej informačnej sterility stali pre väčšinu občanov nepotrebnými.